

Gică MANOLE

Ciprian VOLOC

Exorcismul tăcerii

I

Convorbiri între doi anonimi

SUMAR

Argument.....	7
Criza	11
Trecutul	60
Noi.....	144

CRIZA

Ciprian VOLOC: Ceea ce ne propunem este realizarea unei călătorii către sinele lăuntric, către noi înșine. Există, în vechime, o carte al cărei titlu trimite la această orientare: *Către sine* – Marcus Aurelius. Probabil împăratul nu și-ar fi închipuit că se poate întreprinde o astfel de încercare în doi. Tocmai de aceea vă întreb: de ce această cale? Poate destinul a doi indivizi să urmeze, la un moment dat, un făgaș comun, sau sentimentul absenței zilnice a destinului ne îndeamnă la un fel de confruntare care să-l provoace, în vreun fel? Să fie o tentativă de ieșire, de evadare dintr-o situație de criză? Astăzi, oricum, noi toți trăim nu o banală criză, ci simptomele cronicizării ei, astfel încât nu mai suntem receptivi unii față de alții. În această situație, să mai existe cineva capabil de a fi receptiv la gândurile, la trăirile noastre? Ne adresăm noi cuiva? Încercăm oare să comunicăm?

Gică MANOLE: Te-nșeli, dacă-ți închipui că încercarea noastră poate să ducă la o mai bună cunoaștere de sine; cred că ceea ce încercăm, neștiind ce finalitate va avea, s-ar putea să fie o joacă, nu „dialoguri esențiale”. Dacă tot ai amintit de Marcus Aurelius și de cartea sa, vreau să-ți spun că pentru mine *Către sine* multă vreme a fost o carte de căpătâi. Fiecare-și poartă propriul destin; doi oameni niciodată nu vor avea un destin comun; explorarea propriei ființe este o chestiune dificilă și îndelungată... Absență a destinului, spui? Criză cronicizată? Cât de cât ne cunoaștem, și-mi închipui că, în ceea ce mă privește, am avut și mai am un destin anume. Ce anume provoacă criza unei ființe, ce anume nemulțumește ființa? Iată de unde trebuie început! Să revin: *Către sine* mi-a mângâiat sufletul multă vreme, împăcarea cu sine, cu soarta, a împăratului, e prezentă pretutindeni în acest text capital. L-am citit într-o ediție în care era și *Manualul* lui Epictet; temporar mă împăcasem cu chinurile mele, cu disperările mele.

Oricum, n-am devenit mai înțelept, nu m-am împăcat cu mine niciodată. „Frecventarea” unor autori esențiali nu atenuază presiunea destinului, cum îți place dumitale să spui.

Ciprian VOLOC: Nu trebuie să vă hazardați. Eu n-am oferit și nici n-am încercat să ofer vreo soluție, vreo „rețetă” tămăduitoare, venită să-l salveze pe individ de obsesia destinului. În ce mă privește, nu cred defel în destin, deși acest termen face parte din vocabularul meu uzual. Nu de puține ori m-am întrebat de ce. Căutând răspunsul, m-am orientat, ca întotdeauna, asupra realității (spunând asta mă refer la realitatea vie, resimțită prin filtrul experiențelor personale). Fără îndoială, răspunsul meu este în felul acesta limitat de experiențele pe care mi-a fost dat să le am, limitate și ele, de asemenea; dar altfel nu se poate! (iată, îmi trece prin minte o altă interogație: să rezide valoarea în ceea ce este trăit? O vom relua, însă, cu altă ocazie). De altfel, chiar acest discurs este expresia experiențelor trecute, care m-au format, și tocmai de aceea mă trădează: tocmai am folosit expresia... „mi-a fost dat”, și oare nu trimite aceasta, în mod direct, la enigmatică forță – diriguitoare, după definiție, a vieții omului – numită *destin*? Într-adevăr, când privesc, retrospectiv, firul vieții mele, legând între ele amintirile, de la cele mai vechi până la acelea ale clipelor care abia s-au săvârșit, am, fără îndoială, impresia puternică a prezenței unei rațiuni, unui rost al evenimentelor, având drept finalitate prezentul. Destinul pare a fi deci, înainte de toate, legat de trecut, personalizat și omniprezent, impunându-se conștiinței mele cu certitudine. Dar ce folos! Această certitudine se estompează imediat dacă-mi arunc privirea către viitor, căci acesta îmi apare nesigur, deschis tuturor posibilităților! Or, tocmai acesta este înțelesul tare al destinului – menirea care urmează să fie împlinită. Înțelegeți acum de ce destinul nu reprezintă, pentru mine, decât o modalitate de percepere a trecutului (excepție fac poate iluminării și profeții, orientați: primii – către prezent, ultimii – către viitor), fapt care sărăcește mult, în propriii mei ochi, semnificația experiențelor avute, dar care îmi oferă șansa de a fi scutit de confuzia planurilor psihologic și istoric, precum și de exacerbarea necontrolată a limitelor propriului ego.

Dumneavoastră spuneți că trebuie plecat de la aprofundarea crizei, dar cele două chestiuni sunt intim legate: a te întreba asupra destinului înseamnă a te situa deja într-o situație critică, de criză. Dezechilibrul devine evident atunci când insul se întrebă: „Ce trebuie să fac cu mine, cu viața mea?”, ceea ce este totuna cu a te întreba: „care este destinul meu?”; conștiința de sine s-a amplificat atât de mult încât a devenit obsesie, propria

solitudine este resimțită în permanență (căci nu există **solitudine** în absența conștiinței), atenția fiind îndreptată asupra **imposibilității** de a mai ieși din cercul vicios al câtorva întrebări, **considerate fundamentale...** În fond, în această postură ne aflăm noi. Nu este, ființa noastră, o perpetuă interogație, având ca obiect, deopotrivă, sinele și lumea? Fără îndoială, nici eu, nici **dumneavoastră** nu sperăm să aflăm, prin ceea ce întreprindem acum, vreun răspuns, dar eu unul nădăjduiesc că vom izbuti, în urma confruntării gândurilor și trăirilor noastre, să înțeleg, măcar cât de puțin, de ce aceasta este suverana mea stare interioară, și nu alta. Căci dacă aceste interogații nu-și pot împrăstia un răspuns mulțumitor nu înseamnă că se golesc, prin aceasta, de semnificație.

Gică MANOLE: Este foarte simplu să divagăm; nu de teoretizări avem nevoie... Sunt o ființă extrovertită în cel mai înalt grad, iar tu cunoști cum gândesc, ce anume mă provoacă spre revolte interminabile, sterile; starea de criză mă urmărește mereu și este motivată de nesfârșite frustrări, eșecuri, neîmpliniri. Am sentimentul că nu ne înțelegem și că, deocamdată, discuția noastră este uscată.

Criza unei ființe, ca mine, de exemplu, nu este rezultatul unor interogații fără răspuns. Am vrut armonie pretutindeni, bine tuturor, oameni fericiți că trăiesc și mi-a fost, și-mi este dat, să asist la cristalizarea unei lumi bolnave, care n-are decât declarativ valori morale. Sunt o întregă cacialma, mizerie, minciună fundamentale civilizației noastre; nu analizându-ți trecutul poți afirma că ai un destin; nu fiind obsedat de propria ființă ajungi la iluminare; interogațiile zilnice asupra condiției tale te duc într-o fundătură; procedând așa eludăm rosturile noastre pe pământ: de a ne dărui altuia, altora, semenilor noștri într-o suferință. Nu de mult, recitindu-l pe Dostoievski, prin *Frații Karamazov*, am tresărit puternic când am aflat că el iubește oamenii din toată ființa sa, îl doare destinul lor nedrept; da, dar cu o condiție: să nu le vadă chipurile, căci atunci totul se spulberă. Eu, chiar dacă vorbesc mult, sunt sătul, bolnav de vorbe, de prea multe vorbe. Hai să ne gândim: pentru a ieși din criză trebuie să acționăm; de la fapte zilnice, mărunte, trebuie pornit. Nu preocuparea excesivă de sine este soluția; s-ar putea să mă-nșel, și chiar așa este, dar stăruința asupra Sinelui, o prea „strânsă” aplecare asupra propriei ființe ne blochează, duce la ineficiență. O știi mai bine ca mine, suntem condamnați iremediabil. Dar ceva trebuie să facem. De aici, din conștiința unei puternice și constante zădărnicii își

trage rădăcinile dezgustul meu visceral față de „foamea” multora de a se „nemuri” prin scris, prin operă. La ce bun, mă întreb zilnic, toate? La ce bun atâta chin? Un om care vorbește mult își ascunde cum poate neliniștea, neliniștile. Îți trebuie mult efort pentru a o lua zilnic de la capăt; multă strângere din dinți.

Cu câțva timp în urmă a murit o colegă de generație. M-am dus la cimitir înainte de a fi înmormântată și am privit, singur fiind, groapa adâncă, ce o aștepta. Ei bine, pot eu să mai sper, să mai cred, să mă mai bucur, după ce am asistat la atâtea „plecări” ale unor ființe pe care le-am cunoscut? Pot, cu siguranță! Dovadă că acum, iată, stăm de vorbă, și vrem să ne limpezim, după cum o spui dumneata. Dacă tot vrem să ne limpezim, ce-ar fi să discutăm despre Problema cea mare, Moartea, singura cu adevărat importantă, problema problemelor, după spusa lui Emil Cioran?

Așadar, când ai avut prima experiență a morții, Ciprian Voloc? O uiți, zilnic? Te gândești mereu la Ea? Nici nu știu cum să mai continui...

Ciprian VOLOC: Moartea ni se înfățișează într-o diversitate de forme: de la moartea „văzută cu ochii” la moartea din statistici; de la obsesia iminentului sfârșit la tentația sinuciderii; de la moartea liniștită la aceea violentă; de la moartea biologică la moartea rituală; de la moartea care incită, sau nefericește, la incitarea, sau fericirea morții; de la moartea civilizațiilor la extincția Universului; de la moartea speranței la moartea Timpului și-a lui Dumnezeu...

Vă dați seama ce discuții interminabile iscăm dacă îndrăznim să abordăm toate aceste aspecte, conștienți fiind că oricum nu putem fi exhaustivi! Probabil de aceea îmi puneți o întrebare atât de directă și, de ce nu, deloc comodă...

Prima experiență a morții am avut-o, fără-ndoială, la naștere, când, după spusele mamei, moașele au constatat că nu puteam să respir, întrucât căile respiratorii îmi erau obstrucționate de cheaguri de sânge... Bineînțeles, e o experiență prea timpurie ca să posed vreo reminiscență legată de ea, dar sunt sigur că, alături de altele, îi datorez firea mea de acum. O consider un fel de avertisment, de parcă cineva m-ar fi atenționat, și nu degeaba, să nu irotesc șansa care mi s-a dat: „băiete, puteai să nu fii!” Îmi vine în minte lucrul acesta foarte des. Dacă viața este într-adevăr o șansă, un privilegiu, m-am întrebat ulterior de destule ori și poate voi avea privilegiul să revin la această chestiune, într-un alt context.

Oricum, gândul că puteam foarte bine să nu fiu mă vizitează de fiecare dată când trec, într-un fel sau altul, pe lângă moarte. Aveam mai puțin de paisprezece ani când am fost la un pas de înec... M-am scufundat pe neașteptate, plămâni mi-erău goliți de aer și nu mai aveam nicio șansă să mă ridic la suprafață; mă aflam singur în fața morții, cum suntem toți... Am simțit atunci încrâncenarea cu care omul se ține de viață, căci am mers pur și simplu, prin mâl, către locul în care știam că este malul – timpul încremenise – până-ntr-un loc în care-am putut să mă salt la suprafață și să respir, anevoie. Ajuns pe mal, n-am mai atins nicio dată apa acelu loc! Ceea ce m-a uimit însă cel mai mult a fost faptul că prietenii mei nu sesizaseră deloc pericolul prin care trecusem: se jucau în continuare, cuprinși de beția copilăriei... Am înțeles că spaima pe care o trăisem îmi aparținea exclusiv și n-am s-o pot comunica, efectiv, vreodată. Câteva zile amănuntele banale ale vieții mi-au apărut adevărate miracole! Apoi uitarea (moartea memoriei, în fond) a făcut iarăși loc cotidianului, până în decembrie '89: și-acum mă urmărește, fiindcă o am în fața ochilor, imaginea unei femei desfigurate, ciuruită de gloanțe, rezemată parțial, în prăbușirea ei, de un zid murdar, plin de sânge și pământ înghețat, ținându-și strâns la piept, cu ambele brațe, pruncul abia născut, desfigurat și el de chipul hâd al morții... E o imagine dintr-un documentar realizat de SAHIA FILM în chiar zilele Revoluției, care nu a mai fost difuzat, ulterior, niciodată... Disperarea mamei sărea în ochi chiar și după tragicul, îngrozitorul sfârșit, ca și dragostea ei! Chiar și acum, după atâta timp, n-am puterea să-mi opresc lacrima din colțul ochiului. N-au putut să-i smulgă fiul nici ucigând-o! E un dureros mod de afirmare al vieții, în chiar mizeria morții...

În acele zile am vrut, cu câțiva prieteni, să mă duc la Primărie, unde auzisem că se adunaseră oameni. Apoi am auzit că în alte orașe se trage, și m-am înspăimântat: aș fi putut avea și eu soarta morților din piețe. Eram încă copil, dar n-am putut să nu mă nedumiresc: în ce fel de lume trăiesc?! Viața începuse să-și arate colții... A venit apoi moartea bunicului meu, cu care prilej am aflat că sentimentele profunde, dintre oameni, nu se pot exterioriza în public. Înurmântarea, cu tot cirul ei, a reprezentat pentru mine un coșmar: trebuia să fac tot felul de lucruri pe care nu le voiam, dar mi le impuneau ceilalți, în numele tradiției... Am fost bucuros când s-a sfârșit, putând să resimt grozăvia morții într-un mod neregizat, sub cutremurul proaspetelor amintiri.

N-am purtat doliu nicio clipă, deoarece n-am vrut să par, în ochii colegilor, învins...

Am înțeles că ești învins abia când nu poți trece peste moartea cuiva drag, mai târziu, cu ocazia morții mamei unei colege. Moartea intervine în viața noastră brusc și neașteptat – astfel, s-a dus, nu de mult, un fost coleg de facultate (douăzeci și patru de ani) – era falnic ca un munte, ultimul la care te puteai gândi ca la un mort. El, și câți alții, cunoscuți sau necunoscuți! Gândul este mai rapid decât sentimentul, (care rămâne, de cele mai multe ori, consecința insistenței primului asupra lucrurilor), atunci când sfârșitul ne apare în iminența sa, astfel că nu apuci să te cutremuri, să depășești blocajul și să redevii ființă simțitoare decât la ceva timp după petrecerea evenimentului: am simțit-o pe propria mea piele în perioada stagiului militar, când colegul meu a fost aproape strivit de o manevră a tancului; mă așteptam să-i văd măruntaiele, împrejurul meu, cu o indiferență și un calm care și acum mă uimesc!

Dar cea mai stranie experiență legată de moarte am avut-o nu de mult, când aveam drept loc de întâlnire, cu prilejul unei neobișnuite iubiri, ghiciți ce?! Cimitirul! Curioasă ocazie, curios mod de împletire a vieții și morții! Cum-necum, faptul s-a produs, de mai multe ori, generându-mi stări de spirit pe care altfel nu le-aș fi cunoscut. Vă-nchipuiți că mă descurajau, poate, imaginile, numele, crucile morților? Dimpotrivă, îmi aminteau cu maximă luciditate de unicitatea fiecărei clipe, de zădărnicia, inutilitatea majorității zbuciumărilor omenești, de minunăția iubirii, îndemnându-mă, nu!... de fapt obligându-mă să mă înfrupt cu și mai mult nesaț din trecătoarea dar prezenta fericire... Niciodată n-am vrut mai mult să trăiesc, niciodată nu m-am simțit mai privilegiat, mai răbdător, mai împăcat! Și-am mai realizat un lucru: chipurile morților sunt, toate, blânde. Nu este și n-a fost o constatare. La început nelămurire, sentimentul lucrului care îți scapă; persistând, a devenit întrebare, care, repetându-se, s-a întipărit în memoria sufletului ca o nouă, imprevizibilă provocare: de unde bunătatea, liniștea privirii morților? Indiferent că era vorba de fotografiile sau doar de numele, gândurile lor, aceeași impresie... Și ea revine ori de câte ori cutreier, dintr-un motiv sau altul, prin cimitir (recunosc, de mic am avut atracție către acest gen de plimbări, fiind un loc în care nu mă simt în niciun fel ofensat). E greu să te mâni pe un mort. E-adevărat, îmi sunt morți necunoscuți. Și-au depășit ei condiția prin aceea că au trecut

dincolo? Oare pentru că au trecut printr-o experiență de care noi fugim, deși nu știm cât?

Gică MANOLE: Așadar, ai trăit spaime esențiale și-ți este frică de moarte; eu nu pot să vorbesc despre Ea. Poate cu altă ocazie; zilnic, mă gândesc cât de aproape suntem de ea, chiar dacă nu-mi plimb degetele pe coaste, după cum ne-a sfătuit Cioran, ca să conștientizăm acut imediata vecinătate a Ei; observ că oamenii, în majoritatea lor, nu-și fac probleme; nasul sus, trufie, cleveteală, meschinării, coada cât mai ridicată cu puțință, zilnic, zilnic, zilnic, ca și cum am fi nemuritori; drama aceasta, a conștiinței, a conștientizării timpului nostru puțin, limitat, n-o trăiesc, nu-i rănește. Dacă-mi permit să judec, uneori, oamenii, din acest motiv o fac.

Ei, nici c-aș vrea să plângem unii pe umerii altora, să ne lamentăm pentru nenorocirile care ne pândesc, nu, nu, nu vreau asta. Dar, omul, vecinul, colegul care-și „permite” ca un singur minut pe zi să gândească la moarte, e cu totul altfel, cu totul mai înțelegător și tolerant, mai bun. Nu-i zi de la Dumnezeu dată mie să nu mă gândesc la moarte; știi bine, eu sunt o ființă solară, apolinică, dinamică și totuși... Ești încă nemișcat de mari drame, nenorociri personale. Toată disperarea unei ființe, plânsul amar pe marginea unei gropi, ca atunci când ai pierdut pe cineva foarte drag (părinții, de exemplu), n-ai cunoscut. Mi se strânge inima când constat „plecarea” unor oameni autentici; cei mai mulți, cu viața lor mizerabilă, egoistă, vegetală, nărăviți în răutate perpetuă, mai bine ar fi fost să nu se fi născut.

Ciprian VOLOC: Vă înțeleg bine punctul de vedere. Cel care resimte-n fiecare clipă vecinătatea morții nu poate fi decât umil. Îmi vine în minte o maximă atribuită după tradiție lui Buddha: „Sunt unii care nu se gândesc că toți vom muri într-o zi. Dar înțelepții care își dau seama de aceasta, lasă deoparte orice gâlceavă” (*Dhammapada*). De fapt, resimțirea permanentă, obsesivă, a morții, are efecte mai dezastruoase, asupra ființei umane, decât marile pierderi. Tragedia acestora constă în caracterul lor personal, de natură să ne zguduie afectivitatea. Marea durere este legată de dispariția acelor ființe iremediabil bune pe care le-au cunoscut. Nu de mult l-am auzit pe unul din marii noștri bărbați, Gheorghe Zamfir, afirmând într-un interviu că a suferit la moartea cățelușei sale mai mult decât la moartea tatălui... Tatăl îi făcuse și bune și rele, pe când cățelușa nu-l dezamăgise niciodată!

Cei mai mulți oameni își ascund spaima pe care le-o insuflă gândul morții, deoarece numai uitarea ei le dă putere să meargă înainte. A trăi, a te comporta ca și cum ai fi nemuritor... e și acesta un crez, nu? Moartea demolează speranța în reversibilitatea lucrurilor, transformă viața în eșec și foarte mulți, pentru a corecta această „imperfecțiune” a lumii, se simt obligați să accepte prezența lui Dumnezeu. Dar oare eternitatea oferă într-adevăr o șansă la îndreptarea lucrurilor? Cred mai degrabă că închipuirea ei are un efect anestezic asupra sufletului, potolind în mod fals spaima individului, situate între două extreme: pe de o parte, spaima de a exista, căci viața este în esență chin și suferință, efort – bucuria, respectiv voința de a trăi, fiind trecătoare; pe de altă parte, spaima de a nu exista, generată de gândul că nu vei avea pe cineva care să te moștenească, o progenitură care să ducă mai departe ceva din tine. Se pare că a doua spaimă este mai puternică, la cei mai mulți, decât prima și o învinge...

Dincolo de experiențele proprii ale morții, relativ puține într-o viață de om, cunoaștem o sumedenie de experiențe ale altora, contemporani cu noi sau din vechime. Mă refer îndeosebi la morțile exemplare, atâtea în cartea nelămurită, în multe privințe, a Istoriei. Care este mesajul lor? Pot într-adevăr să ne schimbe, întrucâtva, viețile?

Gică MANOLE: Cred că... în fața morții nu trebuie să fim înspăimântați. Nu spaima față de moarte ne provoacă nouă disperare. Nu asta, nu asta! Este ceva care... care depășește orice imaginație. Marin Preda – iară-și revin obsesiv la această mare conștiință a noastră, uitată, din nefericire – începea ultima sa trilogie afirmând că moartea este un fenomen simplu în natură; doar oamenii îl fac înspăimântător. Nici Marin Preda nu-mi pare a avea dreptate. Nu, moartea nu-i deloc un fenomen simplu. Starea de conștiință pură a scurtimii destinului nostru ne aduce zilnic în față spectrul acesta al neantului, al neființei. Orice conștiință nu poate fi decât... zilnic disperată la gândul că, orice am face, nu putem evita finalul. Istoria nu ne învață nimic, în calitatea noastră de indivizi. Ai amintit, domnule Voloc, de morți exemplare, și nu pot decât să zic cu tristețe, pentru că aparțin unor generații trecute: nu există morți exemplare – hai, eroice, am putea spune – dar morți exemplare?! Prea mult, prea mult spus!

... Ce se întâmplă cu noi? Experiența morții! Cred că abordăm problema greșit. Nu cred că experiența morții ne învață ceva. Pe noi, oamenii, nimic nu ne poate salva, pentru că, indiferent

cât de mulți Mesia ar coborî printre noi, cei de astăzi, cât de esențial mesaj ne-ar propovădui privind condiția noastră, tot nu ne-am schimba! Nici nu am curajul să pronunț numele lui Hristos, pentru că a lăsat omenirii, a vorbit oamenilor așa cum nimeni n-a făcut-o până la el; și nu pot să nu zic, să vă zic că, chiar dacă au trecut două milenii de atunci, natura umană a rămas aceeași – intratabilă, insensibilă – global vorbind, la Marea Problemă. Dacă tot vorbim de morți exemplare, atunci să ne referim la ea, la moartea lui Iisus! Și dacă ne gândim la moartea lui Iisus, automat, ne gândim și la învierea sa. Dar mă întreb: momentul său de prăbușire, de neliniște, de groază chiar, înainte de expiere, de plecare, când a exclamat: *Eli, Eli, lama sabahtami!* – „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce m-ai părăsit?!” – dacă El, ființa perfectă, s-a cutremurat și s-a îndoit, noi, cei mulți, cum să procedăm? Mă doare suferința și dispariția aproape a fiecărui om... care pleacă. Tragedia noastră constă în aceea că trăim urât și plecăm singuri, foarte singuri! Nu știu, nu știu... pentru că sunt zilnic vizitat de disperare, asaltat de atâta neliniște, ar trebui să mă opresc și să nu vorbesc. Mi-aduc aminte: în studenție, împreună c-un foarte mare prieten de-al meu, Ioan Popoiu, am mers la un cinematograf ieșean pentru a viziona un film de Tarkovski: *Andrei Rubliov*. Este vorba de pictorul rus medieval, pictor de icoane de o foarte mare valoare, rămas de referință în iconografia ortodoxă. Eu, împreună cu el și încă vreo trei, patru ființe rătăcite în acea sală imensă, timp de patru ore și ceva am urmărit cutremurați acest film. Mi-amintesc de refugiul în tăcere al lui Andrei Rubliov, după ce a asistat la barbarii, la tragedii, la morți îngrozitoare. Mă gândesc că, dacă am conștientiza, la modul esențial, natura morții și dacă am avea puțină credință, n-am face mai bine să tăcem? Să tăcem și să ne acceptăm, c-un surâs trist și tolerant, condiția de oameni muritori! Pentru că, nu-i așa, Simone de Beauvoir a spus-o, și, cu siguranță, nu trebuia să ne-o spună această doamnă – o știm de-atâta vreme – toți oamenii sunt muritori. Da, suntem muritori! Dar intervalul acesta scurt, care ni s-a dat, cum îl consumăm? Ce facem cu el? Există după orice experiență existențială o împăcare cu noi, cu sinele nostru, ca să putem spune: „iată, o moarte exemplară!”...? Eu nu... eu cred că fiecare moarte constituie un eșec, un eșec dramatic, trist, care pune în valoare nimicnicia condiției noastre. Și, la urma urmei, dacă înainte de a muri credem că ne-am aprofundat cunoașterea de sine, e destul. Putem muri împăcați! Dar reușim să ne cunoaștem sinele, pe deplin?

Ciprian VOLOC: Înainte de toate mă surprinde cât de mult se apropie anumite intuiții, aflate în spatele experiențelor care vă sunt proprii, de propriile mele intuiții, vizavi de această mare Necunoscută. Am constatat chiar similitudini de percepție, de gândire – de pildă, referitor la aceea spusă de la începutul intervenției dumneavoastră: moartea nu este atât de înspăimântătoare pe cât o facem noi... Gândul mă poartă numaidecât la Epicur, care în *Scrisoare către Menoiceus* încearcă să ne convingă că (citez): „moartea, cel mai înfricoșător dintre rele, nu are nicio legătură cu noi, dat fiind că atât cât existăm noi moartea nu există, iar când vine ea, noi nu mai existăm”, fapt care ar trebui, conștientizat în profunzime, să ne facă plăcută ideea sfârșitului vieții. Din acest motiv, ne dă de înțeles filozoful, „nebul e omul care spune că se teme de moarte, nu fiindcă va suferi când moartea vine, ci din cauză că suferă în așteptarea ei”! În general cei care au în vedere raportarea la fenomenul morții nu acordă prea multă atenție acestor spuse considerându-le banale, comune, dar e cu puțință, oare, o judecată mai clară, o exprimare mai limpede? Întrevăd acum de ce ați încercat să aruncați în penumbră problema morților exemplare... eroice, după cum v-ați exprimat, sugerând chiar existența unei distincții între exemplaritate și eroism (în acest context, bineînțeles). Întrucât sunteți profesor de istorie pot să mărturisesc că m-ați surprins: tocmai la morțile eroice am crezut că o să vă referiți, înainte de toate! Mă gândesc la demnitatea cu care omul poate înfrunta moartea, la tăria de caracter care-l însuflețește atunci când pune în joc tot ce are mai de preț, pentru o cauză considerată nobilă. La urma urmei, e vorba de sacrificiu. Sunt atâtea exemple în Istorie! Nu de puține ori m-am întreat: ce simte un condamnat atunci când, urcat pe scaun, legat la ochi, cu ștreangul sub bărbie, așteaptă slobozirea sufletului său, pecetluită de ultima suflare, sforțată și neînchipuit, probabil, de dureroasă? Puțini sunt, printre noi, fericiții care părăsesc cu zâmbetul pe buze această viață! Puțina înțelepciune, dobândită, se spulberă odată cu apropierea morții, pe măsură ce ne pătrunde groaza... Poate de aceea ați refuzat din start, instinctiv așa zice, admiterea morții ca model. Cum să devină, un lucru atât de îngrozitor, exemplar? Să nu mai îngrozească, ci să însuflețească? Oamenii au folosit dintotdeauna moartea ca mijloc de control, de răspândire a terorii. A provoca moartea semenului este totuna cu a-ți demonstra puterea. Omul se deosebește radical de celelalte fături prin înclinația sa către tortură și prin efortul